

markshistorie er materialistisk i sit grundsyn, men den giver ikke nogen forklaring på de økonomiske sammenhænge i vækst- og industrialiseringsprocessen. Bl.a. fordi også periodiseringen derved bliver svag og uklar, kommer man da til at savne en nærmere funktionel sammenhæng mellem de observerede holdnings- adfærds- og samlivsmønstre på den ene side og produktions- og indkomstudviklingen på den anden. Vi lades ikke i tvivl om – men har vel på den anden side heller ikke i forvejen været i tvivl om, at der er en sammenhæng mellem de nævnte udviklinger. Men vi kommer ikke meget nærmere til sammenhængens art og styrke end spredte common sense observationer af den naturlige sammenhæng mellem knappe ressourcer, store indkomstforskelle, streng opdragelse, hårde straffe og aflåste spisekamre.

Disse sammenhænge mellem produktionsform, levestandard, socialstruktur, moral, kultur og viden, der vel er den egentlige genstand for en civilisationshistorie, kan ikke nås med en så formløs behandling. Eksempelvis er det ret umuligt her at skelne den komponent, som ligger i udviklingen af videnskabens, elitens og befolkningens indsigt i naturen og menneskelivet, fra de ønsker og interesser, der udgår fra bestående produktions- og fordelingsmønstre. Søren Mørch forkaster kronologien som fast ramme for analysen af en dynamisk udvikling uden at sætte nogen anden model i stedet. Derfor har han ikke skabt en historisk syntese, der berettiger ham til brug af titlen »den ny Danmarkshistorie«.

Utvivlsomt vil nogen mene, at denne omtale skyder gråspurve med kanoner og utidigt fremhæver svaghederne i det metodiske grundlag og den aktuelle informationsværdi. Men forfatteren og forlaget bærer i så fald en meget stor del af skylden, fordi det ikke er blevet klargjort, hvad bogens nærmere sigte måtte være – en første indføring for store børn eller ældre voksne, en hurtig oversigt for forsømte studenter, supplerende interessant aftenlæsning for alment dannede? Jeg har fundet det rigtigt her at give så megen oplysning om indholdet, at folk nogenlunde klart kan se, at der er meget bogen ikke kan bruges til.

Men sjov er den nu alligevel.

Niels Thomsen

KIRSTEN GEERTSEN: Arbejderkvinder i Danmark. Vilkår og kamp 1924-1939. SFAH Skriftserie nr. 13. Kbh., 1982. 398 s., ill. 150 kr. (120 kr. for medlemmer).

I kølvandet på den nye kvindebevægelse i begyndelsen af 70'erne fulgte

nogle år senere de første kvindehistoriske specialer og udgivelser.¹ Det er karakteristisk for denne første kvindehistoriske forskning, at dens emnekreds er *arbejderkvinder* og specielt de arbejderkvinder, der var de første til at *organisere sig* i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede. Det var kvinder, der skilte sig ud fra mængden, og det var kvinder, der opponerede mod i hvert fald det kapitalistiske samfund og ofte også mod mandsvældet.

Dette emnevalg skyldes flere forhold. Den nye kvindebevægelse forholdt sig ligesom studenterbevægelsen til marxismen og til den marxistiske kvindeteori og dens praktiske konsekvenser i partier og fagforeninger. Det var fra arbejderkvinderne, at kritikken af det bestående samfund måtte udgå. Når de studerende eller universitetslærerne ikke selv opfattede sig som arbejdere, så kunne de nærme sig arbejderkvinderne ved at forske i dem og hale dem frem af glemslen for at pointere, at kvinderne også havde været med og måtte være med.

Den *kapitallogik*, som gik sin sejrsgang på universiteterne i midten af 70'erne, har derimod ikke været voldsomt mærkbar i den kvindeforskning, som fandt sted på de historiske institutter og nærmest slet ikke eksisterende på Historisk Institut på Københavns Universitet.² For den kvindehistoriske forskning har været empirisk orienteret og meget lidt teoribevidst. Snarere samlede interessen sig om den form for *ideologikritik*, der består i at udrede Marx' og Engels' kvindeteori og dens videreudvikling af specielt Clara Zetkin og Alexandra Kollontai – for at undersøge afstanden mellem en sådan teori og eksempelvis det danske socialdemokratis og DKP's teori og praksis.³ I slutningen af 70'erne skete der imidlertid et brud med den hidtidige tematisering, idet arbejderkvinder-

¹ Bente Rosenbeck og Tinne Vammen har i »Arbejderkvinderne bliver synlige« analyse- ret 70'ernes kvindehistoriske arbejder, se Fremad og aldrig glemme. Ti års forskning i arbejderbevægelsens historie. Status og perspektiver. SFAH Skriftserie nr. 11, 1981.

² Signe Arnfred og Karen Syberg (red.): Kvindesituation og kvindebevægelse under kapitalismen. Nordisk Sommeruniversitets Skriftserie nr. 4, 1974 – var kapitallogisk i sin tilgang, og værket satte sit tydelige præg på 70'ernes kvindeforskning.

Kapitallogikken kan også spores i de to trykte specialer: Birte Broch: Kvindearbejde og kvindeorganisering. Kvinder i konfektionsindustrien 1890-1914. SFAH Skriftserie nr. 6, 1977 og Kirsten Geertsen: Arbejderkvinder i Danmark 1914-24. SFAH Skriftserie nr. 5, 1977.

³ Hanne Caspersen: Oppositionen inden for Kvindeligt Arbejderforbund 1925-38. En undersøgelse af Arbejderkvindernes Oplysningsforening og den revolutionære fagopposition i Kvindeligt Arbejderforbund. Speciale v. KU, 1976.

Annelise Hansen og Ulla Kleisdorff: Den tidlige kvindelige socialistiske arbejderbevægelse 1871-78. Udvikling og teoridannelse. Opgave v. KU, 1976.

Annelise Hansen og Ulla Kleisdorff: De kvindelige tobaksarbejdere i København 1871-1900. En undersøgelse af kvinders stilling i forhold til produktion, lønorganisering og kampformer. Speciale v. KU. 1978.

nes liv uden for produktionen, i *reproduktionen* eller i hjemmet blev inddraget.⁴ I den retning var *Kirsten Geertsens* speciale fra 1977 *Arbejderkvinder i Danmark 1914-24* udtryk for nytænkning, idet hun forlod det rent organisationshistoriske til fordel for en helhedsopfattelse af arbejderkvinders liv, som både indeholder produktion og reproduktion.⁵ Denne intention viderefører hun i sin seneste udgivelse fra 1982 om arbejderkvinder i mellemkrigstiden. Denne udvidede forståelse for, hvad en arbejderkvindes liv består af, er blevet fulgt op af en række kvindelige historikere.⁶ Opfattelsen af, at et kvindeliv altid består af reproduktion og ofte også af produktion, har siden holdt sig i forskningen. Kvinders liv ses nu som et skæringspunkt mellem produktion og reproduktion. Beskæftigelsen med reproduktion eller intimsfære betød i hele den historiske kvindeforskning – ikke kun for faget historie – en teoretisk orientering dels i retning af offentlighedsteoriene, dels i retning af forsøg på at diskutere forholdet mellem kapitalisme og patriarkat i relation til kvindeundertrykkelsen. Det betød således også en kredsen omkring bevidsthedsmæssige fænomener og deres materielle forankring.

I løbet af de sidste 3-4 år er der endvidere sket et *skift i temavalg*. Nu samler interessen sig om andre lønarbejdergrupper: lærerinder, sygeplejersker, kontordamer, d.v.s. de grupper, som sent udviklede en lønarbejderbevidsthed. Det er samtidig også kvindegrupper, som forskerne lettere kan identificere sig med end med arbejderkvinderne. Men ikke blot nye lønarbejdergrupper er blevet forskningsobjekter. Det gælder også *anonyme* kvinder som tjenestepiger og husmødre, som ikke har udmærket sig i offentligheden og alene af den grund ikke tidligere har været synlige i historieskrivningen.

Skyldes skiftet i temaer og (i mindre grad) i metoder nu bare modestrømninger, eller ligger årsagerne dybere? I svaret kommer man ikke udenom den tyske kultursociolog Ulrike Prokops forfatterskab med hendes kobling af produktion og reproduktion og hendes politisering af kvinders hele liv, der har givet nye identifikationsmuligheder i kvinde-

⁴ Birte Broch og Lis Højgaard har i »Mellem arbejderbevægelse og kvindebevægelse« analyseret de første kvindehistoriske specialer og udgivelser omhandlende perioden 1870-1920, se *Historievidenskab* nr. 16, 1978. Disse arbejder udforsker netop ikke reproduktionen i hjemmet.

⁵ Kirsten Geertsen: *Arbejderkvinder i Danmark 1914-24*. SFAH Skriftserie nr. 5, 1977.

⁶ Birgitte Possing: *Arbejderkvinder og kvindearbejde i København ca. 1870-1906*. AUC Serie om kvindeforskning nr. 2, 1980. Birgitte Geisler m.fl.: *Fagbevægelse og kvindeliv. Analyse af et forbunds varetagelse af kvinders interesse i produktion og reproduktion fra århundredskiftet til 30'ernes krise – belyst gennem Dansk Tekstilarbejderforbund*. AUC Serie om kvindeforskning nr. 8, 1981. Else Knudsen og Ruth Nissen: *Da arbejderkvinderne blev mødre. Disciplineringen af de danske arbejdere til forsørgere omkring 1900*. *Historievidenskab* nr. 21, 1980.

forskningen.⁷ Det er blevet legitimt i den kvindelige historikers selvforståelse at historisere en nutidig oplevelse af kvindeundertrykkelsen, at se kvinders liv som en helhed og se de konflikter og potentialer, der er i et kvindeliv. Kvindebevægelsen har gennem sit slogan: det private er politisk, pilleret ved politikbegrebet, og kvindeforskningen er fulgt efter ved at politisere det private.

Dette skal ikke tolkes som om, der er lutter enighed blandt kvindeforskere om denne helhed. Langtfra! Der er således uenighed om det politiske formål med forskningen. Den norske sociolog Kari Wærness skelner mellem *elendigheds-* og *værdighedsforskning*.⁸ Denne sondring har vundet genklang i den samfundsvidenskabelige og historiske kvindeforskning. Hun karakteriserer den første kvindeforskning som elendighedsforskning, fordi den kun omhandler kvindeundertrykkelsen og kvinders mangler, og mener at tiden er inde til at anlægge et positivt syn på kvinders situation, nu da gennemsnitsselendigheden er beskrevet. Min indvending er her, at kvinders historie hverken skal gøres til elendigheds- eller værdighedshistorie, men at det er kvinders *virkelighed*, der skal analyseres – så vidt som teori, metode og materiale muliggør dette. En form for værdighedsforskning er den forskning, der pointerer ligestilling mellem kønnene. Man taler ikke så meget om undertrykkelse som om mandens og kvindens komplementære roller og deres gensidige afhængighed af hinanden. Værdighedsforskning har vind i sejlene i øjeblikket. Der er åbenbart et behov for positive kvindebilleder og identifikationsmuligheder i historie.

En langt dybere uenighed ligger latent i nyreligiøsitetens opdukken i kvindeforskningen. I øjeblikket kan der skimtes en polarisering, fremprovokeret af ekstremer som gudindebevægelsen, der introducerer en anden form for helhedsopfattelse i kvinders liv gennem en fornægtelse af den »mandsskabte dualisme« til fordel for den »kvindelige holisme«.⁹

Som det måtte være fremgået, eksisterer der hverken én kvindevidenskab eller én metode. Der er også delte meninger om ønskeligheden heraf.¹⁰ Det er heller ikke så entydigt, hvad kvindeforskning eller kvindehistorie er. Enigheden rækker til, at genstandsområdet er kvinder. Men flere argumenterer for, at det også drejer sig om forskning *af* kvinder og *for* kvinder, hvorved de sonderer skarpt mellem den kvindelige og den

⁷ Ulrike Prokop: *Kvindelig livssammenhæng*, dansk oversættelse. Randers, GMT, 1978.

⁸ Kari Wærness: *Kvindeforskningens dilemmaer*. Information 6.6. 1979.

⁹ Lene Sjørup: *Du er gudinden*. København, Hekla, 1983.

¹⁰ Ikke mindst i det svenske »Kvinnovetenskaplig tidskrift« har der fundet en livlig videnskabsteoretisk debat sted. Se især nr. 1 fra 1980.

mandlige videnskab. En konsekvens af dette kan være en udskillelse af særlige forskningsmiljøer eller institutter for kvinder.

Kirsten Geertsen har i modsætning til de fleste kvindelige historikere en tilgang, der er præget af kapitallogikken, omend hun allerede i sit speciale fra 1977 forholdt sig kritisk over for de dele af den politiske økonomi, som angår husarbejde. Hun placerede sig som nævnt også blandt dem, der så kvinders liv som en helhed af produktion og reproduktion. Dette ses endnu tydeligere i hendes bog *Arbejderkvinder i Danmark. Vilkår og kamp 1924-1939*. Men hun lader ikke til at være inspireret af den Prokopske tendens. I hvert fald henviser hun ikke til Prokop eller til andre kvindehistoriske teorier overhovedet. Hun forholder sig således heller ikke til Kari Wærness' målsætning, men hun giver i sit arbejde husmoderen ny værdighed.

I det *teoretiske* afsnit gør KG rede for sin egen opfattelse af husarbejdets politiske økonomi, og hun gennemgår den internationale og nationale debat om husarbejde. Endvidere diskuterer hun forholdet mellem kapitalisme og patriarkat (s. 2-38). Her ser hun kapitalen som den stærkeste, idet patriarkatet må vige eller omformes efter kapitalens behov (s. 35). Hun bidrager ikke med en særskilt diskussion om patriarkat, men væver den ind i diskussionen om husarbejdet. I England og USA har der i højere grad end her i 70'erne været ført en teoretisk diskussion om husarbejde. Debatten, der har forholdt sig til begreber hentet fra den politiske økonomi, kan groft opdeles i dem, der ser husarbejdet og husmoderens arbejde som havende *brugsværdi* og dem, der ser husarbejdet og husmoderens arbejde som *værdiskabende*, evt. merværdiskabende.¹¹ I Danmark er det foruden Peder Lærke Nielsen¹² primært KG, der har bidraget til denne diskussion. Hendes tese er, at husarbejdet (og her taler hun om arbejderfamilierne) er en *værdiskabende vareproduktion*, at den menneskelige arbejdskraft er en vare, og hvis man accepterer det, må man deraf logisk slutte, at arbejdskraften som en hvilken som helst anden vare skal fremstilles et sted, og at den kræver en regulær arbejdsindsats, en produktionsproces at fremstille. Samtidig understreger hun, at det ikke er merværdiskabende arbejde, fordi det ikke er en kapitalistisk vareproduktion (s. 3-4). KG gør dermed op med forsørgerideologien, idet

¹¹ Her skal blot som eksempel på de første nævnes Jean Gardiner: *The Role of domestic Labour* og Margaret Coulson m.fl.: »Women and the Class Struggle« – begge i: *New Left Review* nr. 89, 1975; og som eksempel på de sidste: Dalla Costa and Selma James: *The Power of the Women and the Subversion of the Community*, 2. udg., 1972 og Wally Secombe: *Housework under Capitalism*. *New Left Review* nr. 83, 1973.

¹² Peder Lærke Nielsen: *Arbejdskraftens reproduktion og reproduktionsform*. En rapportserie fra Sociologisk Institut nr. 1, Kbh. 1979.

hun vil hævde, at kvinden er blevet *betalt* af sin mand, fordi hun har fremstillet hans arbejdskraft: »Skal man forstå arbejderkvindernes historiske muligheder for at klare sig ved hjælp af det eneste, de har at klare sig med: deres arbejdskraft, nytter det ikke at ty til et uholdbart forsørgerbegreb for at forklare deres overlevelse. Kun fordi husarbejderen skaber værdi, som realiseres ved salget af den vare – *hans* arbejdskraft, hun har fremstillet, er det muligt for hendes mand at betale hende« (s. 38).

KG's teori er konsistent, men den er efter min mening ikke uangribelig. Når kvinden sørger for mandens mad, tøj, at der er rent og opryddet omkring ham, når hun sørger for, at hjemmet er et aflastnings- og opladningssted inden næste arbejdsdag, så reparerer hun arbejdskraften, hun holder den ved lige, så han kan gå på arbejde næste dag. Husmode-rens arbejde er et samfundsnødvendigt arbejde, for så vidt som arbejderen ikke kan sælge sin arbejdskraft uden denne reproduktion af arbejdskraften. Men det er og bliver en konstruktion, at hævde, at kvinden fremstiller en vare, nemlig mandens arbejdskraft. Efter min opfattelse udspringer KG's teoretisering af husarbejdet af et ønske om at opprioritere det husarbejde, kvinderne udfører. Det benægter hun dog i et politisk efterskrift til sin bog (s. 392). Hun påstår, at hun synliggør husarbejdet mest muligt gennem sin teori. Det er oplagt, at synliggørelse af husarbejdet er nødvendigt for at indfange kvindernes hverdag. Men det betænkelige er *ligestilling af husarbejde og erhvervsarbejde*. Jeg kan godt sætte mig ind i, hvorfor KG gerne vil slå fast med syvtommersøm, at husmødre udfører et stykke arbejde, og at det bør accepteres som nødvendigt arbejde. Men opnår man ikke det samme ved at se husarbejdet som samfundsmæssigt nødvendigt arbejde og så synliggøre det gennem at forske i det? Selv om kvinden får husholdningspenge af sin mand til gengæld for det arbejde, hun udfører for ham, er hun alligevel økonomisk afhængig af ham. Det er politisk vigtigere, at hun er afhængig af sin mand og af ægteskabsinstitutionen, end at hun får udbetalt penge. Endelig kan man også kritisere KG for, at hun med sin teori ikke afslører, hvad der er strategien for kvinders liv. Skal kvinder arbejde ude eller hjemme? Eller begge steder? Skal husarbejdet samfundsmæssiggøres eller skal mand og kvinde dele arbejdet? Disse spørgsmål ligger begravet i teorien, men KG stiller dem ikke.

Til trods for teoridannelse om husarbejde er KG's arbejde imidlertid overordentlig *empirisk* orienteret. Hidtil har der ikke været en samlet fremstilling af arbejderkvindernes historie i mellemkrigstiden. Den, der i sin emnekreds nærmer sig mest KG's, er »Kvinden i Samfundet«, red. af Kirsten Gloerfelt-Tarp, udkommet første gang i 1937, anden udgave er

fra 1953. Den omhandler dog ikke kun arbejderkvinder, men alle kvindegrupper, og den opfylder ikke de krav, historikere vil stille til årsagsforklaringer og emnets historiske placering. Med KG's bog har vi fået en egentlig *grundbog* til kvindehistorie i mellemkrigstiden. Ganske vist primært om arbejderkvinder, men specielt den grundige gennemgang af lovstof indeholder generel kvindehistorie. Den er lige ved at være en egentlig *håndbog*, hvis det ikke havde været for dens uoverskuelighed, den tyngende dokumentation i selve fremstillingen og manglen på et register. Den fyldige indholdsfortegnelse opvejer ikke denne mangel. Men hvis man er tålmodig, får man faktisk meget nyt at vide i den næsten 400 sider lange bog.

Det empiriske afsnit falder i 3 dele: arbejderkvindernes vilkår i håndværk og industri, i hjemmet og endelig i det politiske og kulturelle liv. Endvidere forsøger KG at trække kvindernes reaktion på vilkårene frem. Jeg vil især fremhæve hendes kortlægning af udviklingen på det kvindelige arbejdsmarked og i de mest betydningsfulde kvindebrancher: beklædnings- og tekstilindustrien og nærings- og nydelsesmiddelindustrien, hvoraf det fremgår, at kvindernes udearbejde var en forlængelse af de indlærte pigefærdigheder. Vigtigt er det også, at KG punkterer myten om, at alle arbejderkvinder, også de gifte, havde lønarbejde. På baggrund af officielt statistisk materiale konkluderer hun, at i 1940 solgte 18-20% af de gifte arbejderkvinder deres arbejdskraft, mod 10-12% i 1930 (s. 50). Dette understreger to vigtige forhold: at kvindearbejdet steg trods krisen, men at det ikke var det normale, at gifte kvinder arbejdede. Som jeg vil vende tilbage til, var der nok flere gifte kvinder med lønarbejde, end det fremgår af statistikken, men tendensen er klar: de fleste arbejderkvinder var fortrinsvis husmødre. I afsnittet om husmødrene er der fokus på *lovgivningen* omkring ægteskabsinstitutionen, fødsler og aborter, således at husmoderens rettigheder og rammerne for hendes arbejde fremstår tydeligt. På det lovgivningsmæssige område har KG været det hele igennem, rigsdagsdebatterne inklusive, således at vi eksempelvis omkring svangerskabsloven af 1937 bliver klogere på vedtagelserne og intentionerne bag dem (s. 312-319).

Både i lovgivningen og på arbejdsmarkedet blev kvinderne opfattede som *forsørgede*. Som omtalt plæderer KG for, at kvinden, hvadenten hun var husmor eller lønarbejder, forsørgede sig selv gennem sit arbejde.

Det *materiale*, som KG benytter, består først og fremmest af en omfattende statistik. I tilsyneladende kønsneutrale tabelværker er der kønsspecifikt stof, det gælder også i lovgivningen. Litteraturlisten opregner en lang liste over anvendte tabelværker (erhvervs- og folketællinger), statistiske efterretninger og meddelelser, betænkninger og love. Det er

virkelig et imponerende stort stof, KG har haft fingrene i og formidlet i sin bog. Men hun bruger statistikken for ukritisk og stiller for få spørgsmål. Det gælder særligt i bedømmelsen af omfanget og arten af kvinders erhvervsarbejde. I folke- og erhvervstællingerne findes naturligvis kun det registrerede arbejde. Men der er begrundet formodning om, at især gifte kvinder havde løst og uregelmæssigt arbejde, som heller ikke blev opgivet til skattevæsenet. Dette er KG godt klar over (s. 39), men det får ikke konsekvenser undervejs. Jeg er ikke i tvivl om, at normen var, at manden arbejdede ude, og kvinden arbejdede hjemme, men jeg mener, at KG undervurderer det udearbejde, som var nødvendigt i forbindelse med mandens arbejdsløshed, sygdom eller død eller i andre situationer, hvor det enten var umuligt at leve for mandens løn, eller hvor man havde et ønske om en højere levestandard.

Et andet eksempel på manglende problematisering er spørgsmålet om og i givet fald i hvilken udstrækning, kvinder fungerede som arbejdskraftreserve i mellemkrigstiden, ikke mindst under den økonomiske krise. Vi får at vide, at der både absolut og relativt kom flere kvinder i arbejde (s. 50), vi får også at vide, at i 30'erne var kvindernes arbejdsløshed mindre end mændenes (s. 27), bl.a. fordi regeringen støttede hjemmemarkedindustrien, som var kvindeindustrier (s. 47 og s. 128). Men dette diskuteres ikke nærmere. I dag sættes der ofte lighedstegn mellem krise og kvindearbejdsløshed, således at krisen rammer kvinder, fordi de er kvinder. Det var altså ikke rigtigt i 30'erne (og er det heller ikke i dag!).

KG skriver i indledningsafsnittet: »At komme på sporet af forskellige grupper arbejderkvinders reaktion på de forhold, der blev budt dem, vil blive en væsentlig del af undersøgelsen« (s. 1). I undersøgelsen holder KG dog ikke fast ved denne målsætning. I overskrifterne bruges den bestemte form: arbejderkvinderne, men kun undtagelsesvis er flere grupper repræsenteret. »Arbejderkvindernes Oplysningsforening« (AO), som var en faglig opposition i »Kvindeligt Arbejderforbund«, samlet omkring afd. 5 bliver talerør for arbejderkvinderne, af og til sat op imod den ret betydningsløse socialdemokratiske klub (et modstykke til AO) og i enkelte tilfælde »Kvindeligt Arbejderforbund«. Både metodisk og indholdsmæssigt er det en svipser. AO er glimrende til at kontrastere både regeringens og »Kvindeligt Arbejderforbunds politik«, men AO dækker ikke arbejderkvindernes holdninger, kun de mest aktive og de oppositionelle, som var et meget lille mindretal. Således postulerer KG også om arbejderkvinderne i sammenfatningen: »Arbejderkvinderne tog kampen op på mange fronter. Så mellemkrigstidens arbejderkvindehistorie er også historien om store arbejderkvinde-gruppers faglige og politiske indsats. Om arbejderkvindernes ufattelige humør, deres omsorg for

børnene, for hinanden og for klassen. Deres tro på at det kunne nytte at gøre oprør mod deres vilkår, nytte at stille krav, organisere sig, arrangere møder og demonstrationer, udgive blade og pjecer etc.» (s. 381). Den opfattelse af arbejderkvinderne dokumenterer hun kun fuldstændigt for AO's vedkommende. Fremstillingen nærmer sig fællesskabsromantisk værdighedshistorie.

KG skal ikke kritiseres for, at arbejderkvinderne ikke kommer til ordre i hendes bog. Hun har koncentreret sig om, hvad *officielt og publiceret* kildemateriale kan give af viden. Og det har givet meget i dette tilfælde. Andre må så i gang med at interviewe og indsamle erindringer. Med Kirsten Geertsens bog kan vi virkelig få noget at vide om omfanget og arten af kvinders udearbejde i industrien og om de økonomiske og politiske rammer for erhvervsarbejde og husarbejde.

Følgende liste omfatter *kvindehistoriske specialer* skrevet ved faget historie ved Københavns Universitet i årene 1980-83. For specialer før 1980, se Tinne Vammens og Bente Rosenbecks artikel, note 1 ovenfor.

Andersen, Birgitte: En undersøgelse over husholdningsskolernes oprettelse og arbejde 1895-1920. 1981.

Bech, Birgitte og Dyrhagen, Åse Lilian: Københavnske kvinders udvandring til Nordamerika 1892-1914. En historisk undersøgelse af baggrunden for kvindernes udvandringsbeslutning. 1983.

Decker, Hanna: Kvinder i kalkmalerierne – forestillinger om kvinder i de danske senmiddelalderlige kalkmalerier. 1981.

Hansen, Anette Eklund: Landarbejderfamiliens materielle vilkår ca. 1870-1900 og disses indflydelse på familiens størrelse og struktur belyst ved et lokalstudie. 1982.

Hansted, Birgit Svane: En »ulden affære«. Om uld, om byer og om kvinder med tilknytning til den flamske tekstilindustri i højmiddelalderen. 1981.

Jensen, Birthe Skov: Gymnastikken på N. Zahles skole 1864-1899. En undersøgelse med særlig henblik på at klarlægge de faktorer, der medvirkede til den kvindelige gymnastiks udvikling på skolen. 1983.

Johnsen, Vibeke Thornvig: En undersøgelse af børn og kvinders forhold i Danmark fra 1100-1600 tallet. 1982.

Kochendorff, Jessie: De københavnske kommunelærerinders organisering og kamp for ligestillingen. 1891-1921. 1983.

Laursen, Leif og Skjøt-Pedersen, Lise: De kvindelige butiks- og kontorfunktionærer 1918-1940. 1982. (Jfr. Hist. Tidsskr. bd. 84:1, s. 32-52).

Madsen, Astrid: Strejkemønsteret blandt kvinderne i hovedstaden 1911-30 og dets baggrund. 1981.

Madsen, Grete: Lønarbejderfamilien i Frankrig 1945-75. En analyse af familiens vilkår set i forhold til det lønnede og det ulønnede kvindearbejde og de kvindepolitiske initiativer. 1983.

Meyland, Helle Hammer: Lønarbejderfamilien i Italien 1945-80. En analyse af familiens vilkår – set i relation til det lønnede og det ulønnede kvindearbejde og de kvindepolitiske initiativer. 1983.

Mikkelsen, Lindis Hagen: En analyse af de kvindepolitiske strategier i 30'erne. 1982.

Mørkholm, Annette: Sundhedsplejerskeordningen i 30'erne og 40'erne. 1983.

Nielsen, Margaret og Sørensen, Vibeke: Arbejderklassens levevilkår i København i perioden fra 1. verdenskrigs slutning og frem til 1930, belyst gennem bryggeriarbejderne. 1982.

Poulsen, Else-Marie: Kvindebilledet i engelsk historieskrivning 1100-1175. 1980.

Winkler, Helle: Kvinderne i Københavns Indre Mission. En undersøgelse af påvirkning og vilkår indenfor nogle af bevægelsens sociale institutioner i perioden ca. 1875-1900. 1982.

Hanne Caspersen

WILHELM CHRISTMAS-MØLLER: Christmas Møllers politiske læreår. København, Vindrose, 1983. 220 s. 158 kr.

Det er et ofte tilbagevendende udsagn, at den politiske biografi har trange kår i dansk historieskrivning. Noget er der vel om det, også selvom dr. Sjøquist har bødet på det ved sine biografiske værker om P. Vedel, P. Munch og Erik Scavenius, og Ole Karup Pedersen har tegnet sit billede af P. Munch. En række af det parlamentariske Danmarks mest fremtrædende politikere har ikke tiltrukket sig den forskningsmæssige interesse, som deres politiske gerning eller personlighed kunne berettige til. Det gælder politikere, der har haft et regeringsansvar i længere tidsrum som J.C. Christensen, Niels Neergaard, Th. Stauning, Hans Hedtoft, H.C. Hansen, Viggo Kampmann eller Jens Otto Krag for nu alene at bevæge sig på statsministerniveau. Og det gælder politikere, som især kom til at øve indflydelse fra oppositionsbænkene eller fra lavere rangerede ministerposter. Edvard Brandes, Bertel Dahlgaard, Oluf Krag, Torkild Kristensen, Per Hækkerup, Poul Sørensen kan tjene som – i flæng –